

СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ У КІНЦІ 50-Х – ПОЧАТКУ 60-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Іван ШКУРКО, професор кафедри теорії та історії педагогіки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова;

Ярослава ШКУРКО, доцент кафедри онтопсихології Інституту психології і підприємництва

У статті проаналізовано архівні матеріали з проблеми дослідження, розкрито зміст роботи робітничих факультетів, громадських курсів, систему комплектування вищів студентами-виробничниками, доведено ефективність взаємозв'язку виробничих колективів і закладів вищої освіти в підготовці конкурентоспроможних спеціалістів.

Аналіз документів Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та Управління України, Державного архіву м. Києва, інших архівів, а також результати досліджень у ряді монографій і наукових публікацій свідчить про те, що у визначений у дослідженні період в Україні була сформована соціально орієнтована модель залучення студентів до громадської діяльності. Один із пріоритетних напрямів цієї моделі – участь студентів у відборі і рекомендації молоді, яка працює, на навчання до вищих та середніх спеціальних навчальних закладів республіки. Для надання допомоги молоді, рекомендованої до навчання, у багатьох закладах вищої освіти на громадських засадах створювалися підготовчі курси, а також так звані робітничі факультети. Зокрема в 1959 р. у Дніпропетровському державному університеті було створено такий факультет у складі відділень: фізико-математичного, хімічного, біологічного та філологічного. У 1960 р. на цьому факультеті було підготовлено 250 осіб, а через рік тут навчалися понад тисяча робітників. Відзначимо, що організаторами навчального процесу і викладачами були виключно студенти. Дослідження, які проводилися науковцями в цей період, показують, що робітничі факультети зарекомендували себе як справжня школа виховання майбутніх спеціалістів. Студентська молодь в умовах реального педагогічного процесу поглиблено знайомилася з робітничою і сільською молоддю, її інтересами, проблемами й запитамі, формувала вміння і навички педагогічного спілкування, комунікативні та конструктивні вміння.

В організації робітничих факультетів, підготовчих курсів, громадських шкіл брали участь також і студенти інших закладів вищої освіти, зокрема Чернівецького університету. Студенти цього освітнього закладу створили громадські

курси, які готували абітурієнтів з-поміж молодих виробничників машинно-будівельного і ремонтного заводів, цукрового і текстильного комбінатів, швейної фабрики. Студенти Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка підготували в 1960 р. 161 абітурієнта з-поміж виробничників заводу «Ленінська кузня», а також виступили ініціаторами надзвичайно цінної ініціативи – організували заочну підготовку сільської молоді до вступу в заклади вищої освіти. У дослідженнях В. Пітова є дані про те, що на початок 1962 р. заочною освітою було охоплено 1720 виробничників. Зазначимо, що робочі плани, завдання, а також контрольні роботи розсилалися студентам поштою, а в деяких районах створювалися консультаційні пункти (1).

Аналіз архівних документів свідчить, що проведена колективом закладів освіти робота щодо широкого залучення промислових підприємств, колгоспів і радгоспів до комплектування студентами стаціонарних відділень вищів дала позитивні результати. У 1960–1961 навчальному році до вищів України було подано 123 509 заяв, тобто понад три заяви на одне планове місце. Така конкуренція серед абітурієнтів створювала умови для відбору на навчання найбільш якісно підготовлених, здібних до серйозної інтелектуальної праці вступників. З 114 310 абітурієнтів, що брали участь у конкурсних випробуваннях, всі іспити витримали 63 805 конкурсантів. Тобто в 1,6 раза більше ніж кількість наявних місць, передбачених планом набору (2). При цьому 11 556 абітурієнтів – 28,7 % від числа усіх зарахованих – склали вступні іспити тільки на «відмінно» і «добре». Без вступних іспитів зараховано 248 абітурієнтів, серед яких 43 учасники Другої світової війни, які мали атестати тільки з оцінками «відмінно» або з відзнакою закінчили середні спеціальні навчальні заклади, та 205 офіцерів, які мали незакінчену вищу освіту, звільнені в запас відповідно до закону про нове значне скорочення збройних сил країни (3).

Відзначимо і те, що більшість юнаків і дівчат, зарахованих на навчання, мали життєвий і виробничий досвід: працювали в агропромисловому секторі, на підприємствах і будовах, у державних установах, служили у збройних силах країни, працювали в освітній галузі. Саме такі

студенти склали 77,8 % від загальної кількості зарахованих на навчання у заклади вищої освіти України. Варто звернути особливу увагу на статистичні дані, що переконливо, на наш погляд, розкривають якісні результати досліджуваної проблеми: 8694 студенти, зараховані на перший курс, – це 21,5 % від загальної кількості направлених на навчання – отримували стипендіальні забезпечення коштом сторони, яка направила їх учитися. Зокрема, 5104 за кошт промислових підприємств; 1103 – будов; 1751 – колективних сільськогосподарських підприємств; 357 – радгоспів; 368 – підприємств залізничного транспорту. Ідея дуальної освіти, яка сьогодні особливо актуалізована, була підтримана більшістю регіонів України. Архівні дані свідчать, що, наприклад, у Дніпропетровській області виробничі стипендіати склали 40,8 % від усіх зарахованих на перший курс навчання, Полтавській – 38,2 %, Херсонській – 28,6 %, Луганській – 28,2 %, Запорізькій – 25,4 %, Сталінській – 25,1 %, Одеській – 24,1 %, Харківській – 23 %. Зазначимо також, що у 44 вищах України виробничі стипендіати становили понад чверть усіх прийнятих на навчання, а в 17-ти навіть понад половину всіх першокурсників. Причому, що вважаємо і сьогодні не менш актуально, переважна більшість першокурсників на початку 60-х років XX століття, а саме 72,3 % – це вихідці із робітничих сімей, працівники аграрного сектору, а також члени їх сімей (4). Сказане підтверджують статистичні дані в поданій нижче таблиці

Про результати прийнятих студентів-першокурсників на навчання в 1960 р.

Чоловіків	61,8	62,2
Жінок	38,2	37,8
Українців	63,9	63,9
Росіян	29,5	29,9
Євреїв	2,0	2,3
Інших національностей	4,6	3,9
Робітників та їх дітей	47,8	44,3
Колгоспників та їх дітей	24,5	26,4
Службовців та їх дітей	27,7	29,3
Осіб з досвідом практичної роботи не менше двох років	77,8	64,8
Осіб з досвідом роботи за обраною спеціальністю	34,6	20,8 (4)

Проведений нами аналіз документів, виявлених у Державному архіві громадських об'єднань України, свідчить також і про те, що серед прий-

нятих на навчання до вишів у 1960 р. було немало новаторів і передовиків виробництва, раціоналізаторів і винахідників, молодих дослідників. Водночас у ряді областей, зокрема Закарпатській, Сумській, а також Волинській комплектування вишів молодими виробничниками не стало пріоритетним, помітно зменшилася кількість серед першокурсників вихідців із робітничого і селянського середовища з дворічним виробничим стажем, а також рекомендація абітурієнтів-виробничників на навчання коштом підприємств і колективних господарств. Наприклад, у Закарпатській області, де функціонував єдиний державний Ужгородський університет, рекомендовано на навчання за кошт підприємств тільки одного абітурієнта (5). Однак зазначимо, що майже всі міністерства та відомства республіки, що мали у своєму підпорядкуванні заклади вищої освіти, домоглися помітного збільшення виробничників та молоді з досвідом практичної роботи за обраною для навчання спеціальністю. Першокурсники із дворічним виробничим стажем та демобілізовані склали у 1960 р. у всіх закладах вищої освіти Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти України 78,5 %, проти 67,6 % у 1959 р. Варто зазначити щодо цього позитивні зміни у вищах Міністерства освіти України. Якщо в 1959 р. лише до одного вишу зазначеного Міністерства було зараховано 80 % виробничників, то в 1960 р. таких вишів було 22 з наявних 33-ох. У цілому ж по Міністерству освіти України така молодь серед тих, хто був прийнятий на перший курс навчання, становила 75,7 % проти 50,2 % у 1959 р. (6).

Водночас зауважимо, що не у всіх закладах вищої освіти приділялась достатня увага комплектування в архівних документах фонду 1 (оп. 8, стр. 2778) Державного архіву громадських об'єднань України зазначено, що у 1960 р. серед студентів-першокурсників Чернівецького державного університету навчалось 51,5 % молоді з виробничим стажем, тоді як, наприклад, у Київському державному університеті така молодь складала на 21,9 % більше. Різниця, як бачимо, відчутна. Великі резерви для покращення якісного складу студентів, які раніше працювали на виробництві, недостатньо реалізовував також менеджмент Харківського державного університету. У цьому, одному з найдавніших закладів вищої освіти України, який почав функціонувати у віддаленому від нас 1805 р., на початку 60-х років XX століття заводська і фабрична молодь, а також трудівники полів і ферм склали порівняно небагато – 45,1 % від загальної кількості зарахованих, а молодь з виробничим стажем понад

2 роки – тільки 57,3 %. Практично була знівельована ідея навчання майбутніх інженерів, техніків, інших фахівців за коштів фондів підприємств і колективних господарств. Як результат, у досліджуваний період виробничі стипендіати в Харківському державному університеті становили лише 0,8 % від загальної кількості стипендіатів. Для порівняння: у Дніпропетровському державному університеті аналогічний показник становив – 10,8 % (7).

Необхідно відзначити, що і в подальші роки комплектування вишів абітурієнтами-виробничниками в цілому у республіці не припинялося. Підсумки цього експерименту було детально проаналізовано в доповідній записці партійних функціонерів А. Скаби і Ю. Кондурова вищому керівництву республіки 15 січня 1963 року. У цьому документі, до речі, досить аналітичному і прагматичному, з глибоким розумінням проблеми показано трирічний результат відбору та рекомендацію молоді, яка працювала, на навчання до закладів вищої і середньої спеціальної освіти в Україні. Зокрема, уперше оприлюднюються статистичні показники про те, що за період 1960–1963 рр. в інститутах й університетах республіки виробничі стипендіати складали біля 20 % від усіх студентів нового прийому, причому в технічних вищах кількість командированих на навчання нерідко досягала 40 % першокурсників. Досить переконливо і навіть повчально у доповідній записці зазначено, що в 1963 р. в інститутах і університетах України 26,5 тисяч студентів та учнів отримували стипендії за коштів відповідних підприємств. Автор цієї статті, як безпосередній учасник соціально-політичного життя України у 60-ті рр. минулого століття, стверджує, що саме колишні виробничники здійснювали позитивний вплив на роботу вишів та його підрозділів: брали участь в організації шефської роботи, різноманітних спортивно-оздоровчих заходах, працювали у студентських будівельних загонах на цілих землях Казахстану і будівництвах Київщини тощо. Активна громадська діяльність студентів, і це засвідчують численні дослідження, у майбутньому помітно впливала також на якість соціально-гуманітарної діяльності заводів і фабрик, будов колективних сільськогосподарських підприємств, закладів освіти та культури.

Автори доповідної записки були переконані в тому, що комплектування вишів виробничниками сприяло подальшому розвитку й удосконаленню системи вищої і середньої спеціальної освіти в Україні, забезпечувало якіснішу практичну та теоретичну підготовку фахівців. Крім того, така інновація з ініціативи виробничників, що, на

наш погляд, особливо актуально й сьогодні, сприяла зміцненню зв'язків навчальних закладів з життям і реальним виробництвом (8). У справі 3033 Державного архіву громадських об'єднань України (ф. 1, оп. 8) також зазначено, що нова форма комплектування вишів давала змогу підприємствам заздалегідь, виходячи з перспектив розвитку, планувати підготовку спеціалістів необхідного профілю, юридично гарантувала їх повернення на виробничі підприємства, давала змогу відбирати майбутніх фахівців з-поміж кращих виробничників, які знали реальні умови виробничого процесу підприємств, а також життя і соціальні проблеми працівників (9).

Водночас у реально апробованій системі залучення виробничників зі стажем і досвідом на навчання у вищах і середніх спеціальних навчальних закладах було виявлено немало непередбачуваних проблем і упущень. І, перш за все, низький рівень знань багатьох студентів – виробничих стипендіатів. Як наслідок, частина таких студентів залишалася на повторний курс або ж взагалі позбавлялися права навчатися в інституті або університеті. Проаналізовані нами архівні документи свідчать про те, що ректорати, деканати, кафедри і викладачі вишів не завжди приділяли достатню увагу студентам, колишнім виробничникам, не розробляли гнучку систему організації додаткових занять з цієї категорією студентів, які до того ж мали значну перерву в організованому процесі навчання (перерва, наприклад, в одного з авторів цих рядків становила 4 роки: 1 рік – виробничий процес і 3 роки служби в армії), недостатньо турбувалися про поліпшення побутових умов студентської молоді. Не можна не брати до уваги й те, що в деяких інститутах і університетах був досить виразно присутній лібералізм, заниження академічних вимог до виробничників з направленнями підприємств, будов, колективних господарств аграрного профілю при відборі молоді, яка працювала, на навчання за рахунок власного фінансування, не зверталась належна увага на їх загальноосвітній рівень та інтелектуальну спроможність. В архівних матеріалах зазначається також, що і сам процес рекомендації абітурієнтів на навчання не був належно організований, нерідко з великим запізненням і перед самим початком проведення екзаменаційних випробувань. Останнє позбавляло можливості виробничників поновити свої знання на підготовчих і громадських курсах.

Вище вказане (і це досить часто фіксується у виявлених нами архівних документах) призводило до великого відсіву виробничників на вступних іспитах, виразно позначалося на успішності цієї

категорії абітурієнтів, особливо на перших курсах. Зокрема, за 1960–1963 рр. близько 12,5 тисяч абітурієнтів, або 33 % від загальної кількості рекомендованих на навчання в інститути та університети республіки, одержали незадовільні результати на вступних випробуваннях (10). Аналізуючи зміст справи 3033, яка знаходиться у фонді 1 (опис 8) ЦДАГО України, звертаємо увагу на непоодинокі випадки, коли на навчання у вищі було рекомендовано молодь, яка аж ніяк не заслуговувала бути серед достойних – ні своєю сумлінною працею, ні активною участю в громадській діяльності. Нерідко рішення про рекомендацію на навчання ухвалювались келійно, вузьким колом адміністративних працівників, без залучення широкої громадськості, що применшувало роль робітників і селян в комплектуванні вишів, розв'язувало руки тим, хто намагався використати пільги, надані виробничим стипендіатам для своїх рідних або дітей. Були зафіксовані факти рекомендації на навчання тих осіб, які не тільки не мали дворічного стажу роботи, але й навіть не були працівниками установи, яка видавала направлення. Могли рекомендувати на навчання і тих, хто на цьому підприємстві взагалі не працював. Траплялися випадки подання фіктивних документів про виробничий стаж, підроблялися витяги з трудової книжки щоб скористатися пільгами які надавалися особам з дворічним стажем. Були і такі колективні господарства і підприємства які направляли кращих виробничників на навчання, подаючи до вишів зобов'язання на їх утримання, а потім, після зарахування, відмовляли направленим у виплаті стипендій.

Серйозних прорахунків припускалися і деякі керівники вишів, зараховуючи як виробничих стипендіатів тих, хто не мав дворічного виробничого стажу роботи. Доречно зауважити, що немало інститутів і університетів, на жаль, не підтримували постійних тісних контактів з виробництвами, вихованці яких навчалися у вишах, несвоєчасно інформували підприємства, будови, колективні господарства про результати навчання студентів-стипендіатів. Тому не рідко траплялися випадки, коли підприємства сплачували підвищену стипендію тим, хто отримував незадовільні оцінки, несумлінно опановував вибрану професію.

Враховуючи викладене, раніше уже зазначені нами автори доповідної записки рекомендували керівникам відповідних міністерств і відомств відбір кандидатів на навчання проводити у вересні-жовтні та закінчувати його не пізніше січня місяця. Вважалося, що право на одержання стипендії за кошт підприємств слід надавати лише тим, хто позитивно зарекомендував себе на виробництві,

пропрацювавши не менше двох років, є активістом у громадському житті, має достатню загальноосвітню підготовку, необхідну для навчання у закладі вищої освіти. Була сформульована, на думку автора даної статті, досить цінна ідея про те, щоб кандидати на навчання відбиралися переважно з тих осіб, що працюють на основній роботі за обраною для навчання спеціальністю.

У контексті заявленої нами для дослідження проблеми важливою також є ініціатива ряду підприємств Києва і Донецька (1962 р.), де проводилися звіти виробничих стипендіатів перед колективами робітників і трудівників села. Досвід показав, що саме такі звіти значно підносять відповідальність молоді за результати навчання, сприяють поліпшенню виховання майбутніх спеціалістів, дають змогу налагодити взаємозв'язки навчальних закладів з виробництвом. Поділяємо думку тих, хто вважає, що такі звіти кожного виробничого стипендіата можуть стати нормою і проводитися щорічно.

Вище викладене свідчить, що у кінці 50-х – на початку 60-х років ХХ століття в Україні була сформована структурна соціально орієнтована модель комплектування закладів вищої освіти кращими студентами-виробничниками. У вищі прийшла молодь, яка принципово відрізнялася від вступників попередніх років – досвідом, практичною підготовкою, свідомим вибором професії, багатьма уміньми і навичками, необхідними для життя в трудовому колективі. Вважаємо, що деякі елементи зазначеної моделі можна і сьогодні запозичити для реалізації проекту «дуальна освіта», зрозуміло, критично проаналізувавши досвід набутих підприємствами і кращими закладами вищої освіти в Україні у 1959–1963 рр.

ЛІТЕРАТУРА

1. Питов В. Высшая школа Украинской ССР в период перестройки – К., 1962. – С. 193–194.
2. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 8, спр. 2778: ст. – 13/13 – 3. 22. IX. 1960 р.
3. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 8, спр. 2778: ст. – 13/13 – 3. 22. IX. 1960 р.
4. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 8, спр. 2778: ст. – 13/13 – 3. 22. IX. 1960 р.
5. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 8, спр. 2778: ст. – 13/13 – 3. 22. IX. 1963 р.
6. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 8, спр. 2778: ст. – 13/13 – 3. 22. IX. 1963 р.
7. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 8, спр. 2778: ст. – 13/13 – 3. 22. IX. 1963 р.
8. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 8, спр. 3033: ст. – 19/9 – 3. 4. II. 1963 р.
9. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 8, спр. 3033: ст. – 19/9 – 3. 4. II. 1963 р.
10. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 8, спр. 3033: ст. – 19/9 – 3. 4. II. 1963 р.